

Archetype

Περί γραφών και βιβλιοθηκών: από το περιεχόμενο στο περιέχον και αντιστρόφως

Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος - 20/07/2020

(σταχυολογώντας προσλήψεις και προκαταλήψεις)

«Ο ατέλειωτος κύκλος ιδέας και δράσης,
Η ατέλειωτη εφεύρεση, το ατέλειωτο πείραμα,
Φέρνει γνώση της κίνησης, αλλά όχι της ηρεμίας,

Γνώση της ταχύτητας, αλλά όχι της σιωπής,
Γνώση των λέξεων, και άγνοια του Λόγου.
Όλη μας η γνώση μας φέρνει πιο κοντά στην άγνοιά μας,
Όλη μας η άγνοια μας φέρνει πιο κοντά στο θάνατο,
Αλλά πιο κοντά στο θάνατο δεν σημαίνει πιο κοντά στο ΘΕΟ.

Πού είναι η Ζωή που χάσαμε ζώντας; (Where is the life we have lost in living?)

Πού είναι η σοφία που χάσαμε μέσα στη γνώση; (Where is the wisdom we have lost in knowledge?)

Πού είναι η γνώση που χάσαμε μέσα στην πληροφορία; (Where is the knowledge we have lost in information?)

Οι κύκλοι του Ουρανού σε είκοσι αιώνες

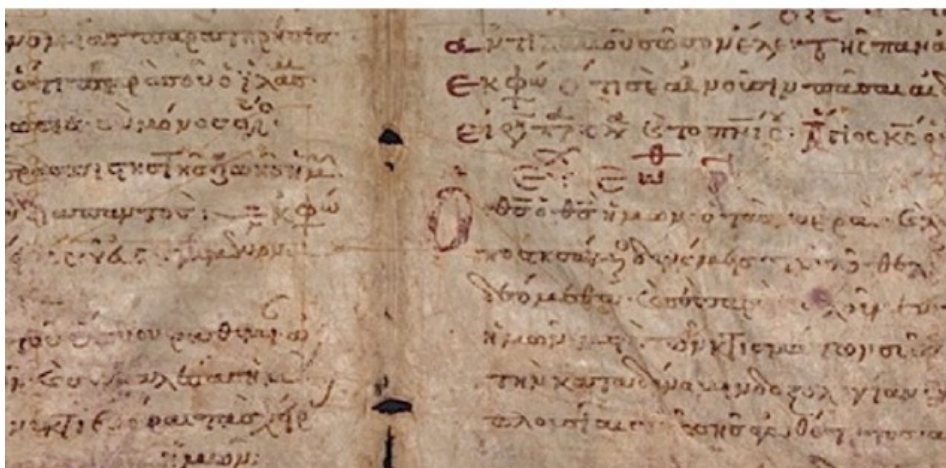
Μας πάνε πιο μακριά από το ΘΕΟ και πιο κοντά στο Χώμα.»

[Χορικά από τον 'Βράχο', 1: 6-18 σε απόδοση Α. Παπαγιάννη, του T. S. Eliot, Selected Poems. Faber & Faber, London 1954].

Αθήνα, Νοέμβριος 2013: δημοσιεύτηκε από τις εφημερίδες η είδηση, ότι πέντε τραγωδίες του Ευριπίδη βρέθηκαν σε έναν διπλό παλίμψηστο κώδικα, στη Βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων.¹

Αυτή η σπουδαία ανακάλυψη δεν είναι ούτε η πρώτη, ούτε η τελευταία. Μια συμπτωματική και σχετικά πρόσφατη αναδρομή παραπέμπει λ.χ. στο προηγούμενο του Κώδικα «C» του Αρχιμήδη, που ανακαλύφθηκε 800 περίπου χρόνια μετά τη λεηλασία της Κωνσταντινούπολης το 1204 από τους αδιανόητα βάρβαρους Σταυροφόρους της Δύσης. Ο παλίμψηστος αυτός Κώδικας κινητοποιήσε, από το 1999 και πέρα, ερευνητές και τεχνικούς της επιστήμης των χειρογράφων των Αρχαίων, το εξειδικευμένο στους σχετικούς τομείς Walters Art Museum, την πιο προηγμένη τεχνολογία αιχμής στην αποκρυπτογράφιση, απεικόνιση και ανάδειξη των υποκείμενων στοιχείων της πρωτότυπης γραφής. Ο επίσης σπουδαίος αυτός παλίμψηστος Κώδικας είχε μεταφερθεί από τη Μονή του Αγίου Σάββα του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, στο πιο πάνω Μουσείο της Βαλτιμόρης στις Η.Π.Α., όπου και ο καθαρισμός και η αποκρυπτογράφησή του αποτέλεσαν ξεχωριστό εγχείρημα που κράτησε πάνω από 6 χρόνια.

«Αυτό το μοναδικό επιζών κείμενο του Αρχιμήδη "περί αιωρούμενων σωμάτων" στα ελληνικά, αποκαλύφθηκε στις 13 Μαρτίου 2006, 777 χρόνια αφότου είχε εξαλειφθεί και αντικατασταθεί [με άλλο κείμενο]», είναι το επιφωνηματικό συμπέρασμα του βιβλίου των Reviel Netz και William Noel, το οποίο περιγράφει με θαυμαστή λεπτομέρεια την προσπάθεια αποκάλυψης του αρχικού χειρογράφου στον μοναδικό παλίμψηστο Κώδικα του Αρχιμήδη.²

Λεπτομέρειες σελίδων πριν και μετά την επεξεργασία του βυζαντινού Ευχολογίου (1229) και την αποκάλυψη μαθηματικών-γεωμετρικών σχημάτων του Αρχιμήδη στο ομώνυμο Παλίμψηστο (Πηγή: www.archimedespalimpsest.org)

Από μια -συνυφασμένη με τα παραπάνω- σκοπιά, πολλαπλές διαδρομές αρχαίων κειμένων και περγαμηνών από την ελληνόφωνη Ανατολή στη λατινική Δύση, και ειδικά προς τα μοναστήρια κατά τον πρώιμο ευρωπαϊκό Μεσαίωνα, συντελούν στο να υποθέσει κανείς για το εύρος των θησαυρών που βρίσκονταν (βρίσκονται ακόμα) κρυμμένοι στα βάθη των απροσπέλαστων βιβλιοθηκών τους. Ήδη από τον 14ο αιώνα, ο Πετράρχης (*Francesco Petrarca*) και ουμανιστές της πρώιμης Αναγέννησης είχαν επικεντρωθεί στην ανακάλυψη, αντιγραφή, μετάφραση, δημοσίευση και συλλογή σπουδαίων αρχαίων κειμένων, που παρέμεναν εγκλωβισμένα σ'αυτές. Οι ίδιοι υπήρξαν πρόδρομοι μιας ανάλογης κίνησης τιτλοφορούμενης ως «*Δημοκρατία των Γραμμάτων*» (*Respublica litteraria*), που έμελλε να ενισχυθεί μέχρι και τον 17ο αιώνα από δυτικούς-Λατίνους και βυζαντινούς λογίους, όπως π.χ. οι Μανουήλ Χρυσολωράς, Francesco Barbaro, Ιωάννης Αργυρόπουλος, Κωνσταντίνος Λάσκαρις, Aldo Manuccio, Μάρκος Μουσούρος, Erasmus [Έρασμος], κ.ά.³ Η «*Δημοκρατία των Γραμμάτων*» υπήρξε άλλωστε ουσιαστικός συντελεστής στην ανάπτυξη του πνεύματος του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού του 17ου και 18ου αιώνα.

Αντίστοιχα, μια εκλαϊκευμένη γέυση του εύρους αυτού του πολιτισμικού φαινομένου, μας δίνει μεταξύ άλλων η μεταφρασμένη στα ελληνικά πραγματεία του Sylvain Gouguenheim, ειδικότερα σε σχέση με τις «ελληνικές ρίζες της χριστιανικής Ευρώπης.»⁴

Τα χειρόγραφα κείμενα, ανάμεσα στα οποία και τα πιο πάνω, ήταν βέβαια αρχικά προσιτά σε εξαιρετικά μικρό αριθμό ατόμων που έζησαν πριν ο πατέρας της «μηχανικής εκτύπωσης» Γουτεμβέργιος καταφέρει, στα μέσα του 15ου αιώνα, με την ανακάλυψη της τυπογραφίας, να διατεθούν τα γραπτά κείμενα σε μεγάλους αριθμούς· αυτό που σήμερα θα λέγαμε βιβλία για το ευρύ κοινό. Το χαρτί, όπως περίπου το γνωρίζουμε σήμερα, είχε ήδη προηγηθεί της πιο πάνω κοσμοϊστορικής ανακάλυψης, και επομένως, ήταν εφικτή η μαζική εκτύπωση κειμένων, όπως ήταν επίσης εφικτή η πολυπληθέστερη πρόσβαση στην πιο επιθυμητή έκφραση της εξωτερίκευσης και κοινοποίησης των ανθρώπινων ιδεών, με τη γραπτή τους κατάθεση και τη συλλογή τους σε δημόσιες βιβλιοθήκες.

Nova Reperta (Νέες Ανακαλύψεις): "Impressio Librorum" 4η πινακίδα χαρακτικό Jan Van Der Straet (Πηγή: Gallica BnF), Άποψη εκθεσιακού χώρου-τυπογραφείου, Μουσείο Plantin-Moretus. Αμβέρσα (φωτο. Κ.Ε., 2012)

Εντούτοις, θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι, μέχρι τότε, τον ρόλο της «μαζικής πληροφόρησης και ανάγνωσης» μετέφεραν κυρίως τα κτίρια και η αρχιτεκτονική τους. «*Οι πέτρες μιλούν*», καθώς τιτλοφορεί γενικά ο Paul MacKendrick τα εμβληματικά βιβλία του αναφορικά με το «λεξιλόγιο», το «*συντακτικό*» ή τη δομή των αρχαίων πόλεων και της αρχιτεκτονικής τους στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Ιβηρική χερσόνησο.⁵ Ενίοτε, η ιστοριογραφία των ανθρώπινων κατασκευών και μνημείων δεν παρέλειπε μια εμφανέστερη αφήγηση μέσω «*γραπτών*» κειμένων ή συμβόλων. Οι «πέτρες» αποτύπωναν έτσι με πιο άμεσο τρόπο τη μεταφορική γλώσσα, το νόημα και τους συμβολισμούς της αρχιτεκτονικής. Ένα καθ'ήμας παράδειγμα θα μπορούσε π.χ. να μας μεταφέρει στα προ-αλφαβητικά γραπτά μνημεία, με τις περίφημες αρχαιολογικές εκσκαφές και ανακαλύψεις των Heinrich Schliemann και Arthur J. Evans, ειδικά με την αποκρυπτογράφηση των συλλαβο-ιδεο-γραμμάτων της Γραμμικής Γραφής «B» από τον αρχιτέκτονα Michael Ventris.⁶

Υπήρξε όμως επίσης μια συμπληρωματική ή παραπληρωματική σχέση μεταξύ αρχιτεκτονικής και εσώγλυφης ή

ανάγλυφης «γραφής», όπως αυτή μας αποκαλύπτεται σε πρωτο-ιστορικούς πολιτισμούς (Αίγυπτος, προκολομβιανή Αμερική, Angkor Wat, κ.ά.), σε κλασικές ιστορικές περιόδους (βλ. π.χ. το «αφήγημα» της πομπής των Παναθηναίων στη ζωφόρο του Παρθενώνα, κ.ά.), μέχρι και στην πιο σύγχρονη εποχή μας (βλ. κτίριο Αρχείων στη Hämeenlinna της Φινλανδίας).

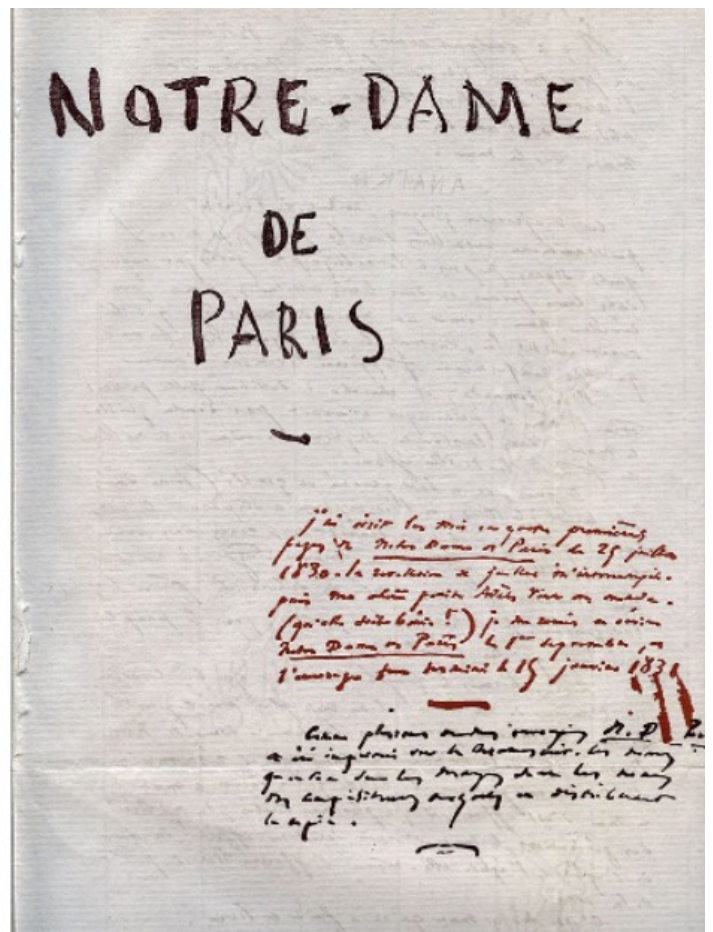
Οι «πέτρες», λοιπόν, στις διαφορετικές τους συστάσεις και εκφάνσεις, τα κτίρια, οι πόλεις, τα μνημεία και τα ερείπιά τους, ήταν τα προσιτά στον κόσμο «παλίμψηστα κείμενα», που «διηγούνται» σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα την ιστορία του πολιτισμού, της διάρθρωσης και της οργάνωσης των κοινωνιών, τουλάχιστον μέχρι την ανακάλυψη του Γουτεμβέργιου, αλλά και πιο πέρα. Η ιδιότυπη αυτή επικοινωνιακή λειτουργία της αρχιτεκτονικής «γραφής», εξακολούθησε να συμβαδίζει με τη γουτεμβέργια και σ' όλη τη διάρκεια των επομένων αιώνων, ακόμα και μέχρι τη σύγχρονη εποχή.

Λεπτομέρεια σε bas-relief κτιρίου στο Angkor Wat, Καμπότζη, Εσωτερική άποψη και λεπτομέρεια εγχάρακτου δομικού στοιχείου επένδυσης στο κτίριο των Αρχείων της Επαρχίας της Hämeenlinna στη Φινλανδία, έργο του Γραφείου των αρχιτεκτόνων Heikkinen και Komonen (φωτο. Κ.Ε., 2009)

Στο μεγάλο αυτό διάστημα, το «βιβλίο» δεν φάνηκε ικανό να «σκοτώσει» το κτίσμα, τη συμβολική, σημασιολογική και γραμματολογική ιδιότητα της αρχιτεκτονικής του, παραφράζοντας την περί του αντιθέτου γριψώδη ρήση του σπουδαίου διανοούμενου και συγγραφέα του 19ου αιώνα, η οποία αναφέρεται στον 15ο του Γουτεμβέργιου, η νέα ανακάλυψη του οποίου επέφερε την αναστάτωση, ως είθισται άλλωστε με την εκάστοτε εμφάνιση μιας «δύναμης» ανατρεπτικής.

Πρόκειται συγκεκριμένα για την *Παναγία των Παρισίων* του Victor Hugo (*Notre-Dame de Paris*)⁷. Στο έργο του αυτό, ο ίδιος περιγράφει την αγωνία του αρχιδιακόνου της εμβληματικής Εκκλησίας, ο οποίος διαπιστώνει με ταραχή ότι, το «τυπωμένο κείμενο θα καταστρέψει το κτίσμα», στην προκειμένη περίπτωση τον ιστορικό Ναό. Αναφωνεί έτσι λοιπόν ο ίδιος: «*Ceci tuera cela. Le livre tuera l'édifice!*»!

Εξώφυλλο από επετειακή έκδοση του περιοδικού Le Petit Journal για τα 100 χρόνια από τη γέννηση του Β. Ουγκώ 1η σελίδα του χειρογράφου του έργου του Β. Ουγκώ, Η Παναγία των Παρισίων (πηγή: Gallica/BnF)

Το αίνιγμα που θέτει ο μεγάλος συγγραφέας μπορεί και έχει ερμηνευθεί με δύο τρόπους: Μια πρώτη, απλή και περιορισμένη εκδοχή, είναι ότι ο αρχιδιάκονος τρομοκρατείται με την ιδέα της σταδιακής αποδυνάμωσης του προφορικού και του χειρόγραφου λόγου ενός καθιερωμένου από αιώνες και αδιαμφισβήτητου θρησκευτικού-χριστιανικού κηρύγματος, που ο ίδιος -ως εκπρόσωπος του κλήρου- εξουσιάζει και ασκεί, από τη μαζική πρόσβαση στο πολλαπλά εκτυπωμένο κείμενο, το οποίο δεν θα μπορεί πλέον να ελέγχει. Πρόκειται, με την ίδια λογική, για έναν συθέμελο κλωνισμό τού εκλεκτικού δόγματος του «πίστευε και μη ερεύνα», με την εξάπλωση και την εκλαΐκευση της ανθρώπινης γνώσης και χειραφέτησης της κοινωνίας μέσω του βιβλίου. Και η συνέπεια: μία «εξουσία» θα έσβηνε και θα έδινε τη θέση της σε μια άλλη, ή, ο «τύπος» θα «σκοτώνε» την «εκκλησία». Και στην ίδια περίπτωση εντάσσονται οι συμβολισμοί και το δέος, τα οποία εξέφραζαν οι οξυκόρυφοι και περίλαμπροι γοθτικοί «ναοί», μιας πίστης υπεράνω κοινής αμφισβήτησης και κριτικής, την αποκλειστικότητα της οποίας διαφέντευαν οι διακονούντες τον Λόγο του Θεού.

Μια δεύτερη εκδοχή, περισσότερο πλατιά, συμβολική και ταυτόχρονα φιλοσοφική, δεν αφορά μόνο τον αρχιδιάκονο και την Εκκλησία, αλλά και τον διανοούμενο και τον καλλιτέχνη (βλ. και αρχιτέκτονα), που παρατηρούν ότι, με την αλλαγή των μέσων έκφρασης, θα άλλαζε μοιραία η καθιερωμένη «τάξη των πραγμάτων», η κλίμακα, η φυσιογνωμία και οι πρακτικές για την πρόσκτηση γνώσης και την έκφραση της επιστήμης και της τέχνης τους. Όταν και η μετάθεση των συμβόλων και των μορφών επικράτησης, από το αρχιτεκτονικό αποτύπωμα σ' ένα τυπογραφημένο και πολυγραφημένο κείμενο, σε πινακίδες πολλαπλών εκτυπώσεων. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή, η τυπογραφία θα «σκοτώνε», ή καλύτερα θα «εξουδετέρωνε», την τέχνη και την αρχιτεκτονική, καθώς και την ειδική σημασία τους.

Η ιστορία όμως έδειξε το αντίθετο σε σχέση με τον εσχατολογικό ρόλο που θα έφερνε το «βιβλίο», η τυπωμένη μετέπειτα σε εκατομμύρια αντίτυπα «Βίβλος», οι πρώτες χαρακτηριστικές εκτυπώσεις σχεδίων (βλ. folios), τα δημοσιευμένα κείμενα αρχιτεκτονικής θεωρίας (π.χ. από τον Βιτρούβιο και επέκεινα), κ.ο.κ. Δεν μπόρεσαν αυτά να «σκοτώσουν» είτε το θρησκευτικό φρόνημα και την εξάπλωσή του, είτε ανεξίτηλα στον χρόνο νοήματα και αξίες του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και της αρχιτεκτονικής, είτε, γενικότερα, τις ανθρώπινες γνώσεις και τέχνες, προνόμια ως τότε των ολίγων ή «εκλεκτών» του πνεύματος. Το πιστοποιεί

άλλωστε η επίδραση που είχαν στις κοσμογονικές εξελίξεις και ανατροπές εκδηλώσεων που απελευθέρωναν και κινητοποιούσαν, όπως της Αναγέννησης, της Μεταρρύθμισης, του Διαφωτισμού, των βιομηχανικών, κοινωνικών και επιστημονικών κατακτήσεων, των αλλαγών που επέφεραν τα ηλεκτρονικά μέσα, κ.ο.κ.

Πέντε και πλέον αιώνες μετά τον Γουτεμβέργιο, η ηλεκτρονική πληροφόρηση, η ψηφιακή τεχνολογία και το διαδίκτυο έρχονται σήμερα να διεκδικήσουν την επικράτησή τους έναντι των ρόλων της κλασικής τυπογραφίας και της εκτύπωσης, δημιουργώντας παράλληλα νέες προϋποθέσεις και αντιλήψεις για το «βιβλίο» και όχι μόνο· επίσης και για το κτίριο και την αρχιτεκτονική, και πιο συγκεκριμένα, για τον μέχρι τότε χειροποίητο σχεδιασμό της τελευταίας. Όστε λοιπόν, κατ'αντιστοιχία με τα παραπάνω, ο οποίος σημερινός «αρχιδιάκονος» θα μπορούσε άραγε να αναφωνήσει με περίσκεψη και ενδεχομένως με επιφυλακτικότητα και προκατάληψη: «η νέα τεχνολογία της παραγωγής πληροφορίας θα σκοτώσει την τυπογραφία, τον εν γένει σχεδιασμό, την αρχιτεκτονική, και τις σημασίες και σχέσεις τους με τον άνθρωπο και τη σύγχρονη κοινωνία»;

Έχουν συχνά διατυπωθεί ανησυχίες και αφορισμοί σχετικά με την επιβολή της ηλεκτρονικής και ψηφιακής τεχνολογίας και την άλωση των έντυπων μέσων και του βιβλίου ειδικότερα. Το ίδιο το θέμα έχει άλλωστε γίνει σήμερα αφορμή για την έκφραση απόψεων και αντιπαραθέσεων μεταξύ «τεχνο-φίλων» και «τεχνο-φοβικών», υποστηρικτών της και μη. Πρόκειται άραγε για μια επιπλέον «αντιστροφή» με ποιοτικές και ποσοτικές επιπτώσεις ανάλογες εκείνων που προηγήθηκαν, επιβεβαιώνοντας ή διαψεύδοντας σχετικά και εν μέρει ή σε σημαντικό βαθμό τους μεν ή τους δε; Βρίσκεται άραγε το «έντυπο σε κρίση και εξαυλώνεται το βιβλίο», καθώς τιτλοφορεί το κριτικό του δοκίμιο ο Anthony Grafton;⁸

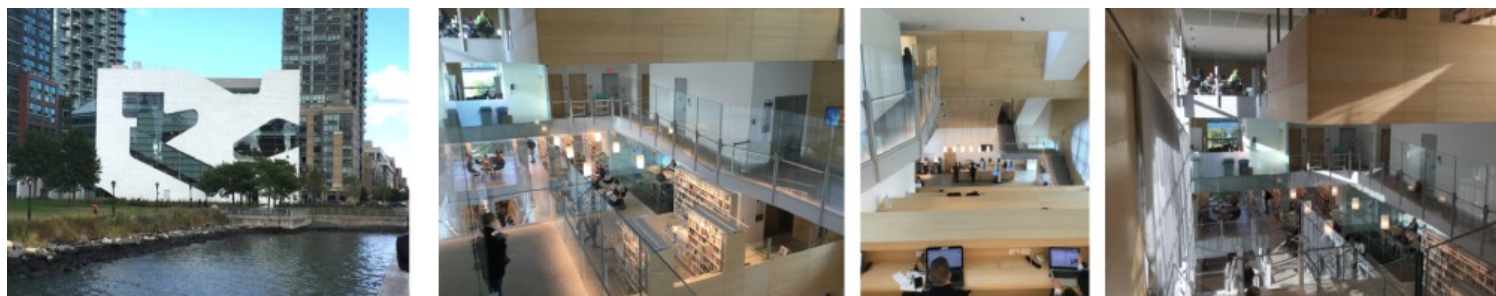
Όχι απόλυτα!

Όπως εύστοχα υποστηρίζει ο συγγραφέας, αν και η «ανάγνωση» παρακολουθεί αναπόφευκτα τις εξελίξεις της ηλεκτρονικής τεχνολογίας, και το σύστημα συγγραφής και έκδοσης τροποποιούνται αντίστοιχα, δεν παύει ο τεράστιος όγκος των εντύπων -το «παλιρροϊκό κύμα νέων εντύπων» καθώς το χαρακτηρίζει- που εξακολουθούν και εκτυπώνονται και κυκλοφορούν με τη γνωστή μέθοδο, να πιστοποιεί τη σταθερότητα που έχει ο παραδοσιακός τρόπος παραγωγής και πρόσβασης στα κείμενα, είτε απευθύνεται στους ρυθμούς της απόλαυσης και της αναψυχής, είτε της λογοτεχνικής παιδείας, είτε τέλος, της αναζήτησης και της έρευνας. Το ένα όμως δεν αποκλείει το άλλο. Όπως ο ίδιος χαρακτηριστικά συμπεραίνει: «*Τώρα και στο εγγύς μέλλον, ο σοβαρός [sic] αναγνώστης θα πρέπει να μάθει να ακολουθεί δύο πολύ διαφορετικούς δρόμους ταυτόχρονα. Κανείς δεν πρέπει να αποφύγει τον ευρύ, ομαλό και ανοιχτό δρόμο μέσω της οθόνης σε έναν ηλεκτρονικό παράδεισο κειμένων και εικόνων. Αν όμως θέλετε να μάθετε πώς πραγματικά είναι και τι αίσθηση δίνει ένα βιβλίο ... τότε πρέπει και πάλι να το κάνετε με τον παλιό τρόπο, και θα συνεχίσετε με τον ίδιο τρόπο για δεκαετίες ακόμα.*»⁹.

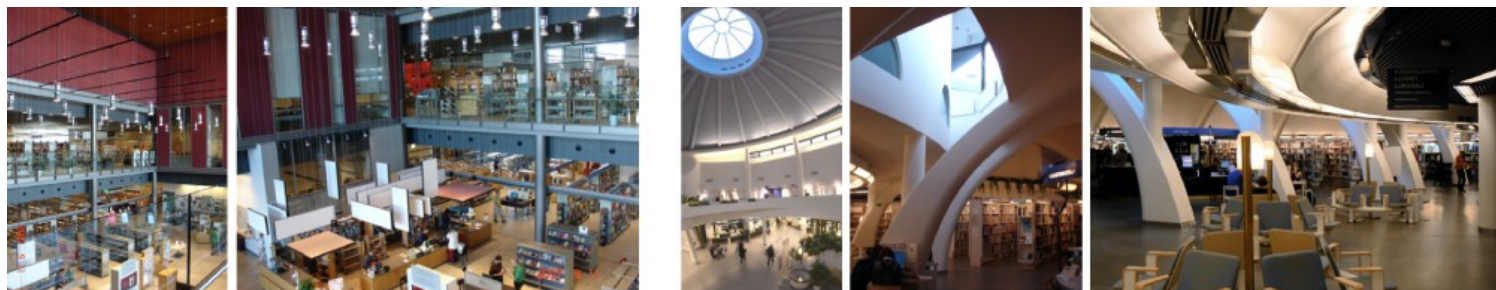
Από τις πιο πάνω διαπιστώσεις, αποκαλύπτεται επίσης μια χωρο-χρονική διάσταση που διαφοροποιείται και εστιάζεται ανάλογα με τη λειτουργία και τον ρόλο που εξυπηρετούν τα κείμενα και η πρόσβαση σε αυτά. Κεντρικό ρόλο στην πρόσβαση σε κείμενα, και γενικά στην αναζήτηση της πληροφορίας, εξακολουθούν να φέρουν μεγάλες μητροπολιτικές-εθνικές, και μικρές βιβλιοθήκες, κοινοτικές ή «γειτονιάς». Και εδώ, διαπιστώνεται μια αξιοσημείωτη προσαρμογή τους από τα παλιότερα ακαδημαϊκά πρότυπα, σε νέα πρότυπα λειτουργικών εξυπηρετήσεων, τα οποία ενσωματώνουν τις τεχνολογίες της πληροφόρησης και της εκπαίδευσης, διευρύνοντας το φάσμα τους πέρα από το «βιβλίο» και τα «κείμενα», και σε άλλους τομείς δημιουργικής έκφρασης, ατομικής ή/και συλλογικής.

Βιβλιοθήκη Sainte-Geneviève στο Παρίσι, έργο του αρχιτέκτονα Henri Labrouste (φωτο. Michel Nguyen), Τα 4 ανοικτά «βιβλία» της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας (BnF) στο Παρίσι, έργο του αρχιτέκτονα Dominique Perrault (φωτο. ADAGP), Η Βρετανική Βιβλιοθήκη στο Λονδίνο, έργο του αρχιτέκτονα Colin St John Wilson (φωτο. Κ.Ε., 2013)

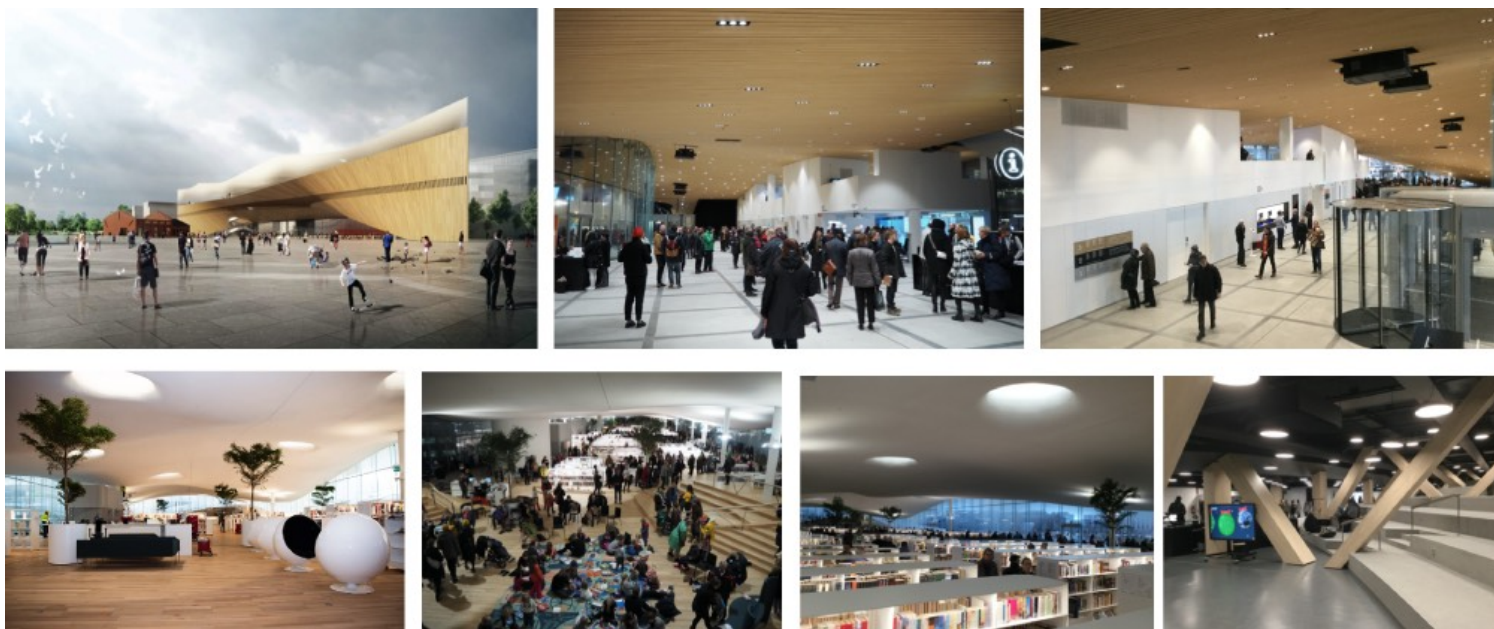
Κοινοτική Βιβλιοθήκη στο Long Island City, Queens στη Νέα Υόρκη, έργο του αρχιτέκτονα Steven Holl (φωτο. Κ.Ε., 2019)

Κοινοτική Βιβλιοθήκη Sello στην κοινότητα Leppävaara -Espoo στη Φινλανδία, ενταγμένη στο λειτουργικό Πρόγραμμα ομώνυμου Εμπορικού-Πολιτιστικού Κέντρου Έργο του γραφείου αρχιτεκτόνων Hellin & Co (φωτο. Κ.Ε., 2007), Κεντρική Βιβλιοθήκη "Metsol" της πόλης Tampere, έργο των αρχιτεκτόνων Raili και Reima Pietilä (φωτο. 2: Κ.Ε., 2008. 1/3: Tampere Kirjasto & Wikimedia Commons)

Σήμερα, θα μπορούσε να υποθεθεί ότι η «βιβλιοθήκη» είναι αυτή που κατά κάποιον τρόπο μπορεί ή χρειάζεται επίσης να «εξαϋλώνεται». Ως φυσική παρουσία, διαχειρίζεται την υλική ή διαδικτυακή ροή και διάθεση βιβλίων και κειμένων, και λειτουργεί σαν πυρήνας και δίκτυο διάδρασης σε μια ανοικτή κοινωνία, η οποία δεν περιορίζεται πλέον σε δεδομένα φυσικά ή γεωγραφικά όρια. Πρόκειται στην ουσία για έναν επίσης ιδεατό κέντρο-μαγνήτη πολυμέσων, όπου ο χώρος και ο χρόνος ρευστοποιούνται, επεκτείνονται ή συρρικνώνονται κατά περίπτωση, και ερμηνεύονται από τους σύγχρονους αποδέκτες των πληροφοριών και των κειμένων με κριτήρια διαφορετικά από εκείνα που ισχύουν συμβατικά, με αναγκαία τη φυσική παρουσία των χρηστών-αναγνωστών σ'αυτά. Όμως, παρ'όλη τη μεταλλαγή που υφίσταται, δεν παύει η σύγχρονη βιβλιοθήκη να διατηρεί και μάλιστα να διευρύνει τον ρόλο της ως κιβωτού αποθήκευσης και συντήρησης, διάδοσης και προβολής του πολιτισμού της «γραφής», του γραπτού λόγου, και όχι μόνο. Αναπτύσσεται επιπλέον ως εστία κοινωνικής συνεύρεσης, είτε η τελευταία εκδηλώνεται στην ήσυχη και στοχαστική ατμόσφαιρα ενός κοινού «αναγνωστηρίου», είτε ως εκδήλωση ομαδικών δράσεων και συναναστροφών με εστιασμένο ενδιαφέρον ή/και κοινό στόχο, επικεντρωμένο όχι αποκλειστικά στις «γραφές», αλλά επίσης στις «εικόνες», στους «ήχους» και στις «κινήσεις».

Με ανάλογη έννοια, ως μια παλλόμενη «Καρδιά της Μητρόπολης», επενδύεται π.χ. το πρόγραμμα, ο ρόλος της νέας Κεντρικής Βιβλιοθήκης του Ελσίνκι. Στο κείμενο της σχετικής με τη δημιουργία της διακήρυξης, αναφέρεται ο πολυσχιδής κοινωνικός και εξειδικευμένος μαζί χαρακτήρας της: «ένας συνδυασμός προσωπικής καλλιέργειας, πολιτισμού και ψυχαγωγίας ... ένας ζωντανός, δραστήριος και λειτουργικά ευέλικτος χώρος συνάντησης, ένας οίκος λογοτεχνίας στον οποίο οι χρήστες βρίσκονται στο επίκεντρο ... η νέα Κεντρική Βιβλιοθήκη θα είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια παραδοσιακή βιβλιοθήκη. Θα είναι μια δυναμική οντότητα αποτελούμενη από φυσικούς χώρους, τεχνολογία, συλλογές, προσωπικό, συνεργαζόμενα μέλη και πελάτες.»¹⁰

Η βραβευθείσα πρόταση «Käänpö» του φινλανδικού Γραφείου ALA (αρχιτέκτονες: J. Grönholm, A. Nousjoki, J. Teräsvirta, S. Woolson κ.ά.) για τη νέα Κεντρική Βιβλιοθήκη του Ελσίνκι (φωτο. ΚΕ 2019)

Αν τώρα επανέλθουμε στο αρχιτεκτονικό «κείμενο», στο αρχιτεκτονικό σχεδιαστικό προϊόν και το «πρόπλασμα» του κτιρίου, θα διαπιστώσουμε ότι και στην περίπτωση αυτή, η αρχική επιφυλακτικότητα απέναντι στις νέες τεχνικές σχεδιαστικής παραγωγής εκδηλώνεται ιδιαίτερα από τις γενιές των δημιουργών-σχεδιαστών, οι οποίες βίωσαν τη μετάβαση από την αμεσότητα μιας ελεγχόμενης χωρο-χρονικά «χειροποίησης», σε μια ταχύρρυθμη τεχνική ψηφιακής-μηχανικής απεικόνισης. Είναι π.χ. χαρακτηριστική και σχετικά απαισιόδοξη η περί αυτών εξομολόγηση που κατέθεσε στο Ημερολόγιο ενός σημαντικού έργου του ο Γάλλος αρχιτέκτων Pierre Riboulet:¹¹

«Τα αρχιτεκτονικά μας γραφεία σήμερα», αναφέρει στον επίλογό του, «έχουν αλωθεί από μηχανές σχεδιασμού. Υπάρχει εδώ κάτι σαν ίλιγγος στον οποίο παραδίνονται ειδικά οι μαθητευόμενοι, όπως οι πεταλούδες τη νύχτα. Είναι μια παλίρροια πανομοιότυπων εικόνων που μας κατακλύζουν. Είναι αδύνατον, από εδώ και πέρα, να κατανοήσουμε, να κρίνουμε. Το νόημα σβήνει και με αυτό, το πραγματικό. ... Η διαδρομή από τον εγκέφαλο στο χέρι διακόπτεται και μαζί της η λειτουργία της σκέψης. ... Ιδού κάποια στοιχεία περίσκεψης προκειμένου να εκτιμηθεί η θέση της αρχιτεκτονικής στην κοινωνία του μέλλοντος, εκτός και αν δεν υφίσταται πλέον αρχιτεκτονική, όπως κάποιοι αρχίζουν να αναφέρουν, και είτε έτσι είτε αλλιώς, δεν θα είναι πλέον έργο [ανθρώπινης] δημιουργίας. Θα υπάρχει μήπως τότε ακόμα μια κοινωνία [ανθρώπων];»

Ανάλογη είναι και η αφοριστική θέση για τις επιπτώσεις του ηλεκτρονικού υπολογιστή στη δημιουργική διαδικασία γραφής-σχεδιασμού που εκφράζει ο γνωστός Φινλανδός αρχιτέκτων και διανοητής Juhani Pallasmaa:¹²

«Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής θεωρείται συνήθως ως μια αποκλειστικά ωφέλιμη ανακάλυψη, που απελευθερώνει την ανθρώπινη φαντασία και διευκολύνει την αποτελεσματική εργασία του σχεδιασμού. Θέλω να εκφράσω τη σοβαρή επιφύλαξή μου σχετικά με την άποψη αυτή, τουλάχιστον αν κρίνει κανείς τον σύγχρονο ρόλο του ηλεκτρονικού υπολογιστή κατά τη διαδικασία σχεδιασμού. Η ηλεκτρονική απεικόνιση τείνει να ισοπεδώνει τις θαυμαστές, πολυ-αισθητηριακές, ταυτόχρονες και συγχρονισμένες ικανότητες του νου (της νοητικής σύλληψης), μετατρέποντας τη διαδικασία σχεδιασμού σε παθητική οπτική χειραγώγηση, ένα ταξίδι του αμφιβληστροειδούς. Ο υπολογιστής αποστασιοποιεί το υποκείμενο από το αντικείμενο, ενώ ο σχεδιασμός δια 'χειρός', όπως και η κατασκευή προπλάσμάτων, τοποθετεί τον σχεδιαστή-αρχιτέκτονα σε απτική επαφή με το αντικείμενο ή τον χώρο. Στη φαντασία μας, το αντικείμενο συγκρατείται ταυτόχρονα από το χέρι και τον νου, και η νοερή και προβεβλημένη φυσική εικόνα διαμορφώνεται μέσα από το ίδιο μας το σώμα. Είμαστε την ίδια στιγμή μέσα στο αντικείμενο και έξω από αυτό. Το δημιουργικό έργο επιζητεί μια σωματική και διανοητική ταύτιση, ενσυναίσθηση και συμπάθεια.»...

... και αλλού, ο Pallasmaa εξυμνεί τη διανοητική προέκταση στη λειτουργία του χεριού:¹³

«Το σκιτσάρισμα και το σχεδιάσμα [δια χειρός] είναι χωρικές και απτικές ασκήσεις που συντήκουν την

εξωτερική πραγματικότητα του χώρου και της ύλης, και την εσωτερική πραγματικότητα της αντίληψης, της σκέψης και της πνευματικής απεικόνισης σε ενιαία και διαλεκτικά σύνολα.»

Οι πιο πάνω θέσεις, προκατειλημμένες σε κάποιον βαθμό, ενώ αφήνουν μια σημαντική παρακαταθήκη για τη σημασία της «φυσικής» προσέγγισης κατά τη δημιουργική διαδικασία της σχεδιαστικής «γραφής», δεν περιόρισαν εντούτοις τη χρήση του υπολογιστή, τουλάχιστον από ένα επίπεδο σχεδιασμού και πέρα· δηλαδή, από αυτό μιας «συλληπτήριας» φάσης κατά την εννοιολογική επεξεργασία σκαριφημάτων και χειροποίητων προπλασμάτων που μεταφέρουν την αρχική «ιδέα» (βλ. conceptual phase), σ'εκείνο που αναφέρεται στη φάση της σχεδιαστικής παραγωγής και της παραπέρα τρισδιάστατης μηχανικής επεξεργασίας του αρχιτεκτονικού μοντέλου (βλ. design production phase, shop drawings, 3-d printing). Και είναι σ'αυτή την τελευταία φάση, όπου απαιτείται ένας εξαιρετικά εκτεταμένος όγκος πληροφοριών μεγάλης ακρίβειας για την κατασκευή ενός έργου, και όπου επίσης κατέχει έναν βαρύνοντα ρόλο η εξασφάλιση της «ανταγωνιστικότητας» του σχεδιαστικού «προϊόντος», με την αντίστοιχη συρρίκνωση του χρόνου και του κόστους, όπου και η χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών έχει σήμερα αποδειχθεί ουσιαστική αν όχι εντελώς απαραίτητη. Εδώ, η επιδέξια χρήση του «ποντικιού-mouse» σε αντικατάσταση της παραδοσιακής γραφίδας (βλ. μολύβι), και η ταχύτητα με την οποία επιτρέπει δισδιάστατες ή τρισδιάστατες απεικονίσεις, ίχνη γραμμών και κειμένων, επιφανειών και όγκων, δεν αμφισβητείται, ενώ έχει επιφέρει με το πέρασμα του χρόνου έναν εθισμό του σύγχρονου ανθρώπου-χρήστη με την αντίστοιχη τεχνολογία, στην αποτελεσματική χρήση και χειραγώγησή της. Το ίδιο ισχύει και για την ακρίβεια, τη λεπτομέρεια και την ταχύτητα που εξασφαλίζει η τρισδιάστατη μηχανική «εκτύπωση» της μικρογραφίας ενός έργου και η πληροφορία που μεταφέρει με την ολοκλήρωση της μελέτης του.

Είναι πλέον πασιφανές γεγονός, ότι οι ρυθμοί της σύγχρονης εποχής αλλάζουν πολύ πιο γρήγορα, προβάλλοντας όλο και πιο σύνθετες και εκλεπτυσμένες απαιτήσεις σε σύγκριση με το παρελθόν. Αρκεί κανείς να ανατρέξει στα μεγέθη, στις αλλαγές ρυθμών και στις ανακατατάξεις που προέκυψαν, όταν το χειρόγραφο αντικαταστάθηκε από την τυπογραφία και τη μηχανική εκτύπωση, η κλασική γραφή από την κωδικοποιημένη (βλ. π.χ. στενογραφία), το χαρτί και η πινακίδα από τη μεταφορά τους στην οθόνη πολλαπλών εφαρμογών, κοκ. Είναι συνεπώς δεδομένο ότι κοινωνίες βιώνουν κατ' επανάληψη και κατά διαστήματα στην ιστορία του πολιτισμού, καταστάσεις όπου πραγματοποιούνται *«υπέρμετρες αλλαγές σε πολύ περιορισμένο χρόνο»*, προκαλώντας ανάλογους «κραδασμούς», το «σοκ του μέλλοντος», όπως το εννοεί ο Toffler, και για την ακρίβεια, ενός εκάστοτε ετεροχρονισμένου «μέλλοντος»¹⁴. Μεγέθη, ρυθμοί και ανακατατάξεις που έχουν επίσης οδηγήσει σήμερα σε ακραίες και απωθητικές εικασίες μιας δυστοπίας, που διακονεί την προφητεία της απολυταρχικής κυριαρχίας των «μηχανών». Οι χαζλεϊκής (εκ του Aldous Huxley) έμπνευσης θέσεις έχουν να κάνουν με την επερχόμενη «άλωση» της ανθρώπινης διανόησης από προϊόντα τεχνητής νοημοσύνης που η ίδια έχει αναπτύξει, ανεξέλεγκτες «ευφυείς υπερμηχανές» που θα την ξεπερνούν, με ό,τι μια τέτοια συνθήκη θα συνεπάγεται.

Ανάλογες είναι π.χ. εσχατολογικές προβλέψεις που ευαγγελίζονται τεχνομανείς θεωρητικοί, όπως ο Raymond Kurzweil και οπαδοί της θεωρίας της «Μοναδικότητας-Singularity», οι οποίοι πιστεύουν ότι κάποτε οι κανόνες της φυσικής δεν θα ισχύουν, και ότι τότε επίσης το σώμα, η σκέψη και ο ίδιος ο πολιτισμός μας, *«θα μεταμορφωθούν τελείως και ανεπιστρεπτί»*.¹⁵

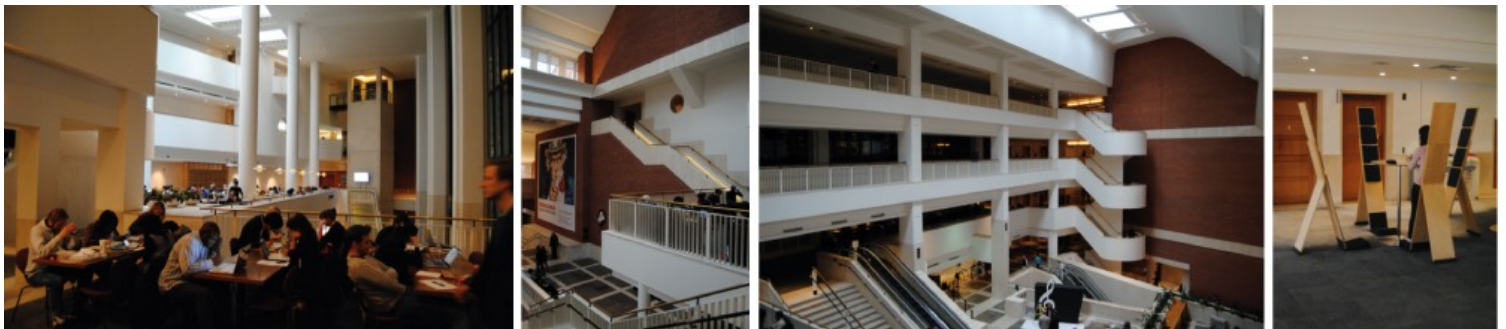
Αν η πιο πάνω προφητεία φαντάζει απίθανη, πολύ μακρινή, ίσως μια ουτοπική «ειρωνεία της φαντασίας», η χρήση των μηχανών έχει και εξακολουθεί να επιταχύνει, να πολλαπλασιάζει και να περιπλέκει με γεωμετρική πρόοδο τα πάσης φύσεως «νήματα» της γραφής σε όλες τους τις εκφάνσεις, όπως και της ειδικής κατηγορίας που αφορά τα αρχιτεκτονικά έντυπα.

Όπως και με το «βιβλίο», η φύλαξη και τεκμηρίωση των τελευταίων για την εξυπηρέτηση διαφόρων στόχων (πληροφόρηση, εκπαίδευση, έρευνα), έστω και αν γίνεται με επιλεκτικό τρόπο, προβάλλει σήμερα αφάνταστα περισσότερες απαιτήσεις από εκείνες που ίσχυαν μέχρι τη δεκαετία του 1960, όταν τα σχέδια και οι μακέτες των λίγων σχετικά επωνύμων σχεδιαστών-αρχιτεκτόνων τους (κατά το architect-designer), έβρισκαν αυτούσια και εξακολουθούν να βρίσκουν μια «στέγη» φύλαξης και συντήρησης στις σχεδιοθήκες-αρχαιοθήκες γνωστών βιβλιοθηκών, εθνικών ή αρχιτεκτονικών (βλ. π.χ. Avery Library/Columbia University, R.I.B.A. Library, British Library, Wellcome Library, και πολλές ακόμα, όπως και το δικό μας Αρχείο Σύγχρονης Ελληνικής Αρχιτεκτονικής του Μουσείου Μπενάκη).

Σήμερα, ο ασύγκριτα μεγαλύτερος όγκος συγγραφικής και σχεδιαστικής ύλης καθιστά αδιανόητο τον περιορισμό του ρόλου των βιβλιοθηκών και των αρχαιοθηκών στα καθιερωμένα πρότυπα ενός πρόσφατου

ακόμα παρελθόντος. Η νέα «βιβλιοθήκη» έχει εδώ και αρκετά χρόνια αποδυθεί σε μια δυσθεώρητη προσπάθεια ψηφιοποίησης και διαδικτύωσης, όχι μόνο στο άυλο περιβάλλον του παγκοσμιοποιημένου Ιστού, αλλά και σε συνδυασμό με ένα γεωγραφικά και φυσικά ορισμένο δίκτυο βιβλιοθηκών, σε εθνική και διεθνή κλίμακα. Η προσπάθεια αυτή ίσως να αναλογεί σε ένα αρχικό στάδιο, ένα κεφάλαιο «εισαγωγής», χωρίς να είναι δυνατό να προσδιοριστεί το εύρος και το βάθος της συνέχειάς της. Αρκεί να επικαλεστεί κανείς την αναφορά του Anthony Grafton στο γεγονός ότι, από τα πενήντα τρία εκατομμύρια τεμάχια [βλ. βιβλία, χάρτες, σχέδια] της Δημόσιας Βιβλιοθήκης της Νέας Υόρκης, η Google έχει επιλέξει να ψηφιοποιήσει μόνο το ένα εκατομμύριο, ίσως κάτι περισσότερο.¹⁶ Προς το παρόν θα μπορεί να υποτεθεί ότι ένα τεράστιο ποσοστό «τεμαχίων» θα εξακολουθεί να βρίσκεται στις «αποθήκες» των απροσπέλαστων για τους πιο πολλούς βιβλιοστασίων και αρχειοθηκών. Είναι επίσης εύλογο να υποτεθεί ότι οι γεωμετρικά πολλαπλασιαζόμενοι «αναγνώστες» των διαφόρων «τεμαχίων» θα διαφοροποιούνται ανάλογα με τους τρόπους πρόσβασης σε αυτά. Κάποιοι, οι λιγότεροι, θα εξακολουθούν ως «αρχαιοδίφες» να αναζητούν την ατμόσφαιρα της μακρόσυρτης ανάγνωσης και έρευνας πάνω από τα «λουστραρισμένα τραπέζια» των αναγνωστηρίων των βιβλιοθηκών, ή αναζητώντας τη γνώση όπως βρίσκεται ενσωματωμένη «μέσα σε εκατομμύρια σκονισμένα, έτοιμα να διαλυθούν, δύσοσμα, αναντικατάστατα χειρόγραφα και βιβλία».¹⁷ Άλλοι, η μεγάλη πλειοψηφία, θα προσφεύγουν στον Ιστό, είτε για ένα «διάβασμα στα πεταχτά», μια «διασταύρωση» πληροφορίας, ένα διαγώνιο «πέρασμα από τον πρόλογο στον επίλογο», με τον ίδιο περίπου τρόπο που εποπτεύουν και φυλλομετρούν βιβλία στα ράφια των βιβλιοπωλείων, χωρίς προειλημμένη στόχευση. Αρκετοί θα είναι ακόμα οι μεθοδικότεροι αναγνώστες ή οι ερευνητές-συγγραφείς· αυτοί που διαβάζουν «ανασηκώνοντας το κεφάλι», καθώς το επισημαίνει ο Roland Barthes¹⁸. Θα είναι επίσης πολλοί αυτοί που επιζητούν μια ενδεδειγμένη συνδρομητική ανάγνωση των «best sellers» ή άλλων γραπτών ή ψηφιοποιημένων εντύπων της προσωπικής του καθενός επιλογής και προτίμησης, σε ένα μεγάλο φάσμα διαφορετικών κινήτρων και στόχων. Είτε έτσι, είτε αλλιώς, η απτική επαφή και η ανάλογη χρήση και απόλαυση με το κυρίως αντικείμενο της έντυπης γραφής, το βιβλίο, ίσως τελικά να παραμένει και να διαιωνίζεται ως η ουσιαστικότερη εμπειρία της αναγνωστικής λειτουργίας, και να προσομοιάζει σε αυτό με την εμπειρία της προσωπικής γραφής, αδιάφορα αν αυτή υλοποιείται με τη γραφίδα σε ένα φύλλο χαρτί ή με ένα πληκτρολόγιο σε μια οθόνη.

Στον αστερισμό της μαζικής και διαφοροποιημένης πληροφόρησης που διατρέχουμε, οι «βιβλιοθήκες» βρίσκονται επομένως μπροστά στη μεγάλη πρόκληση της εξυπηρέτησης ενός ρόλου πολυπρισματικού και πολυσύνθετου, ακόμη απροσδιόριστου για το καταλληλότερο λειτουργικό τους περιεχόμενο. Θα είναι ταυτόχρονα βιβλιοθήκες με αναγνωστήρια και βιβλιοστάσια, κέντρα πληροφόρησης και πολυμέσων (οπτικο-ακουστικών), εκθετήρια ή/και «μουσεία» για την προβολή στο ευρύτερο κοινό σπανίων εντύπων και αρχειακού υλικού, το οποίο και αυτό βαίνει αυξανόμενο και διαφοροποιούμενο με την πάροδο των ετών; Η Βρετανική Βιβλιοθήκη, για παράδειγμα, συνδυάζει, σ'ένα Εκθετήριο σπανίων ή πρωτότυπων χειρογράφων και εντύπων, γραφές βιβλικών και λογοτεχνικών κειμένων ιστορικών εποχών με αυτές των πιο πρόσφατων χρόνων, παρτιτούρες του Haendel με αντίστοιχες των Beatles, χαρτογραφήσεις εποχής με σύγχρονα φωτογραφικά ντοκουμέντα, κ.ο.κ. Ή ακόμα, θα τείνουν οι βιβλιοθήκες να αναπτύσσονται ως εστίες κοινωνικών εκδηλώσεων, «σημεία» περισυλλογής ή «πλατφόρμες»-εργαστήρια ατομικής ή ομαδικής έκφρασης; ή/και όλα μαζί τα προαναφερθέντα;

Η Βρετανική Βιβλιοθήκη στο Λονδίνο, έργο του αρχιτέκτονα Colin St John Wilson (φωτο. Κ.Ε., 2013)

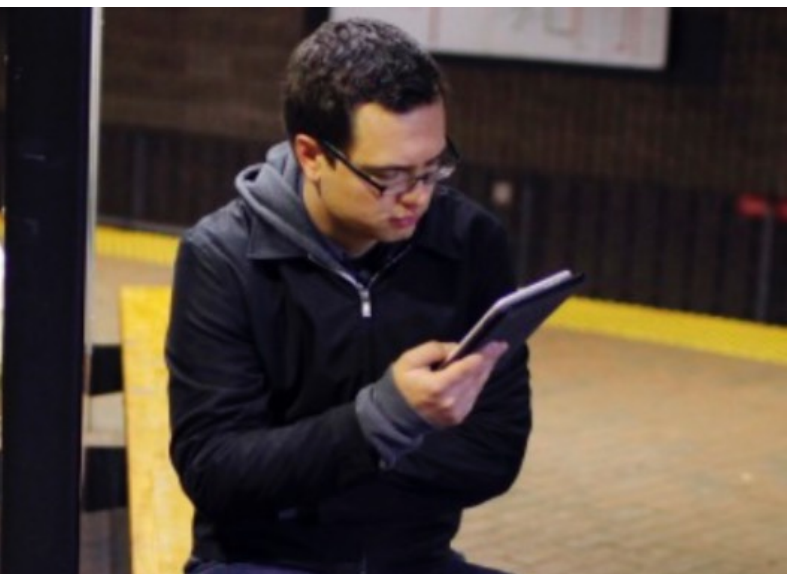
Συμπερασματικά, η «βιβλιοθήκη» θα εξακολουθεί να έχει φυσική υφή και υλική παρουσία ως φορέας και ταυτόχρονα πολιτισμικό τοπόσημο, περιέχον-δοχείο και «μαγνήτης» ατομικών και συλλογικών δράσεων. Έχει ως εκ τούτου σημασία, η παρουσία της να ταυτίζεται με αισθητικές, λειτουργικές και τεχνολογικές ιδιότητες και ποιότητες που αλληλοσυμπληρούμενες να συγκροτούν ένα ευέλικτο περιβάλλον, «πρωτεύκο»

κατά κάποιο τρόπο, κατάλληλο να ανανεώνεται, να επικοινωνεί, να προσελκύει, να εκπαιδεύει και να καλλιεργεί, καθώς και να ψυχαγωγεί. Με άλλα λόγια να συνθέτει ένα περιβάλλον με αμιγές και προσιτό αρχιτεκτονικό χαρακτήρα, τόσο ως προς την εξωτερική του παρουσία και κλίμακα, όσο και σε σχέση με τη διάρθρωση και την αισθητική ποιότητα των εσωτερικών του χώρων. Πέρα από το ευρύτερα λειτουργικό της περιεχόμενο, η αρχιτεκτονική της σύγχρονης βιβλιοθήκης καθίσταται ζητούμενο προτακτικής σημασίας¹⁹.

Η Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη του Ελσίνκι των Αρχιτεκτόνων Anttinen Oiva εντάσσεται και ταυτόχρονα ξεχωρίζει στον πυκνοδομημένο αστικό ιστό (φωτο. Κ.Ξ., 2013)

Το «μήνυμα» που εκπέμπει μπορεί να έλκει ή αντίθετα να απωθεί, να αναγνωρίζεται ή να αγνοείται, να ενθαρρύνει ή να αποτρέπει τη συλλογική προσέγγιση και αλληλεπίδραση, προϋποθέσεις επιβίωσης για μια κοινωνία πολιτών που θα αναζητά την αισθητική αναβάθμιση και τη βελτίωση ενός εξελιγμένου και θετικού «τρόπου ζωής»· μιας υπαρξιακής σε συλλογική κλίμακα συνθήκης-«*manière d'être*»²⁰, που σήμερα, αντίθετα, παρουσιάζεται ευάλωτη και τείνει να αδρανεύει και να καθλώνεται με την απατηλή θαλπωρή των ιδιωτών στους καναπέδες των κλειστών και κατ'επίφαση τεχνολογικά «ευφών» διαμερισμάτων τους. Η αστοχία στην επίτευξη των προαναφερθέντων νέων προκλήσεων, θα περιορίζει μοιραία τον ρόλο της βιβλιοθήκης στους σχετικά πιστούς και ενημερωμένους αναγνώστες, κυρίως για τη δανειστική της ιδιότητα, ή όπως ειπώθηκε, στους «αρχαιοδίφες» της ανάγνωσης, ή ακόμα, θα απλώνει το «μακρύ χέρι» της με την άυλη και «απρόσωπη» μεταφορά των «τεμαχίων» της στους παθητικούς αναγνώστες, δυνητικά «αυτιστικούς» κτήτορες των πάσης φύσεως ηλεκτρονικών συσκευών που προσφέρονται αφειδώς από την ανταγωνιστική αγορά στις επονομαζόμενες «κοινωνίες της αφθονίας». Και το καίριο ερώτημα που ήδη απασχολεί, είναι αν, πώς και σε ποιον βαθμό η τεχνολογία αυτή, της άμεσης και εύκολης πρόσβασης στα κείμενα, στις εικόνες και στους ήχους, θα απομονώνει τον άνθρωπο; Και πώς οι εξωστρεφείς βιβλιοθήκες θα συμβάλουν στην αποκατάσταση της φυσικής του ιδιότητας ως κατ'εξοχήν κοινωνικού όντος;

Φωτογραφία από κείμενο του Rob Atkinson, "The Internet can still save the Economy", The Atlantic, 13-7-2011.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Βλ. ιστότοπο Καλές Ειδήσεις-Good News, Τρίτη, 5 Νοεμβρίου 2013, «Πέντε τραγωδίες του Ευριπίδη βρέθηκαν σε έναν παλίμψηστο κώδικα στη Βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων».
(http://goodnewsgr.blogspot.fi/2013/11/blog-post_5.html)
- ² Reviel Netz William Noel, *The Archimedes Codex; Revealing the Blueprint of Modern Science*, 1η εκδ. Widenfeld & Nicolson, 2007, και εκδ. Paperback από Phoenix-Orion Books Ltd., 2008. Βλ. σχετ. ιστότοπο www.archimedespalimpsest.org
- ³ Ο Γάλλος ιστορικός και δοκιμιογράφος Marc Fumaroli αναλύει με επιστημονική εμβρίθεια τις ρίζες της Δημοκρατίας των Γραμμάτων στο ομώνυμο έργο του, με τίτλο *La République des Lettres*, έκδ. Gallimard, 2015.
- ⁴ Sylvain Gouguenheim, *Ο Αριστοτέλης στο Μον-Σαιν-Μισέλ· οι ελληνικές ρίζες της χριστιανικής Ευρώπης*, Αθήνα, εκδ. Ολκός, 2008.
- ⁵ Βλ. π.χ. Paul MacKendrick, *The Greek Stones Speak*, σε επανέκδοση του 1982 από τους W. W. Norton & Company, 20 ακριβώς χρόνια από την αρχική έκδοση και κυκλοφορία.
- ⁶ Για μια διεξοδική αναφορά σχετικά με τα προαλφαβητικά γραπτά μνημεία στο Αιγαίο, βλ. Θεόδωρο Γ. Γιαννόπουλο, «Πόθεν και πότε οι Έλληνες;», Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012-2013, κεφ.ΙΙΙ.4.
- ⁷ Victor Hugo, *Notre-Dame de Paris*. Το έργο εκδόθηκε και κυκλοφόρησε αρχικά το 1831. Η επανέκδοσή του από τη Librairie de L. Hachette et Cie, Paris 1858 (Huitième édition) είναι προσβάσιμη από τον ιστότοπο Gallica της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας (βλ. BnF). Βλέπε σχετ. *Livre cinquième, Chap.II: Ceci tuera cela*, σελ.207.
Βλέπε επίσης αναφορά στο λήμμα του V. Hugo, με ειδική μνεία του συμβολισμού του για την αρχιτεκτονική, σε κείμενο της Renée Laroche με τίτλο «Ceci ne tuera pas cela», *Actualités UL (Université Laval)*, τόμος 47, αριθ. 529, Σεπτέμβριος 2011 [υπογραμμίσεις Κ.Ε.].
- ⁸ Anthony Grafton, *Το έντυπο σε κρίση. Το βιβλίο εξαυλώνεται*, έκδοση minima / MIET, Αθήνα 2013. Για μια κριτική παρουσίαση και ανάλυση του ίδιου πονήματος από την Χριστίνα Μπάνου, βλέπε «Στην εποχή της Google. Οι επαναστάσεις του βιβλίου: από το έντυπο στο ηλεκτρονικό», *The Athens Review of Books*, Ιανουάριος 2014, σ.30-31.
- ⁹ Όπ.π., σ.103.
- ¹⁰ Κείμενο από την αρχική προκήρυξη του Διεθνούς Αρχιτεκτονικού Διαγωνισμού για την Κεντρική Βιβλιοθήκη του Ελσίνκι. Βλ. <http://competition.keskustakirjasto.fi/>
- ¹¹ Pierre Riboulet, *Naissance d'un hôpital*, Les Éditions de l'Imprimeur, Besançon France 1994, σ.127.
- ¹² Juhani Pallasmaa, *The Eyes of the Skin; Architecture and the Senses*, John Wiley & Sons, Chichester U.K. 2005, σ.12-13.
- ¹³ Juhani Pallasmaa, *The Thinking Hand; Existential and Embodied Wisdom in Architecture*, John Wiley & Sons, Chichester U.K. 2009, σ.89.
- ¹⁴ Βλέπε Alvin Toffler, *Future Shock*, Random House, New York 1970.
- ¹⁵ Βλ. σχετικά περιοδικό Time, 21 Φεβρουαρίου 2011, με γενικό τίτλο από το άρθρο του Lev Grossman: 2045 The Year Man Becomes Immortal, σ.20-27.
- ¹⁶ A. Grafton, όπ.π. σ.103.
- ¹⁷ Όπ.π. σ.105.

¹⁸ Κατά την επεξεργασία του τελευταίου έργου του, *S/Z* (Essai sur Sarrasine d'Honoré de Balzac, Éditions du Seuil, Paris 1970), ο Roland Barthes επισημαίνει την πολλαπλή επενέργεια μιας συρροής ιδεών, ερεθισμάτων και συνειρμών που ασκεί το διάβασμα στον αναγνώστη. Θέτει ο ίδιος το ερώτημα, υπονοώντας και το προφανές της απάντησης: "Ne vous est-il arrivé, lisant un livre, de vous arrêter sans cesse dans votre lecture, non par désintérêt, mais au contraire par afflux d'idées, d'excitations, d'associations? En un mot, ne vous est-il pas arrivé de lire en levant la tête?"

¹⁹ Η προτακτική σημασία της αρχιτεκτονικής του ανθρωπογενούς κτιριακού περιβάλλοντος των βιβλιοθηκών προβάλλεται σήμερα από πολλά έντυπα, με πειστικά επιχειρήματα και εικονογραφημένα παραδείγματα. Βλέπε π.χ. Ken Worpole, *Contemporary Library Architecture: A Planning and Design Guide*, Routledge, 2013 και, Manuela Roth, *Library Architecture+Design*, Braun, 2010.

Παρουσιάσεις σύγχρονων εμβληματικών βιβλιοθηκών έχουν αναρτηθεί στο διαδίκτυο, βλ.

π.χ. <http://www.librarybuildings.info/country/finland>

²⁰ Όροι όπως «genre de vie» ή «manière d'être» έχουν καθιερωθεί από γεωγράφους (βλ. π.χ. Paul Vidal de la Blache, 1845-1918) και κοινωνιολόγους (βλ. π.χ. σχετ. «habitus» του Pierre Bourdieu, κ.ά.) για τον χαρακτηρισμό κοινών τρόπων και συνηθειών διαβίωσης, έξεων και συλλογικής συμπεριφοράς.

Περιλαμβάνονται και πολιτισμικές-πνευματικές επιλογές και εθισμοί, όπως π.χ. της πρόσβασης στο βιβλίο και της ανάγνωσης: βλ. σχετ. Marielle Macé, *Façons de lire, manières d'être*, Gallimard, Paris 2011.